

Samra Terzić

Drahme Apolonije i Dirahija s područja Visokog

Apstrakt: U radu se prvi put objavljuju dirahijska kovanica iz fundusa Numizmatičke zbirke Zavičajnog muzeja – Visoko te apolonijska kovanica koja je nedavno pronađena u okolini Staroga grada Visoki. U radu su dati detaljni podaci o kovanicama. Na osnovu ispisa magistrata na kovanicama određena je njihova apsolutna datacija. Kako apolonijska kovanica ima poznato mjesto pronalaska, stavljena je u širi arheološki i historijski kontekst predrimске Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Dirahij, Apolonija, kovanice, Zavičajni muzej – Visoko, Stari grad Visoki, magistrati

Dirahij i Apolonija su predstavljali izuzetno značajne grčke kolonije na razmeđu grčkog i ilirskog svijeta. Tokom 2. i 1. st. pr. n. e. na istočnom Jadranu nije postojao dovoljno jak polis koji se privredno i trgovački nametnuo u onoj mjeri u kojoj je to Apoloniji i Dirahiju uspjelo.¹ Jedan od pokazatelja njihove privredne moći jeste i emitiranje novca koji se proširio cijelom unutrašnjosti Balkanskog poluotoka i sezao do Panonske nizije, južnih Karpata pa sve do Crnog mora.² Analizom ovog novca utvrđena je veća zastupljenost dirahijskog novca u odnosu na apolonijski, što ne čudi s obzirom na to da je kovnica u Dirahiju iskivala tri puta više novca nego ona u Apoloniji.³ Moguće da je upravo zbog ove činjenice novac Dirahija najzastupljeniji na području Bosne i Hercegovine u odnosu na ostale novce grčke provenijencije.⁴

Zanimanje za novce ovog polisa u Bosni i Hercegovini seže u kraj 19. st. i veže se za ime K. Patscha, koji se smatra začetnikom

¹ Pandža 2010: 215.

² Ujes-Morgan 2012: 368–369.

³ Pandža 2010: 216.

⁴ Ibidem 69–94.

istraživanja numizmatike u Bosni i Hercegovini. Navedeni istraživač se u nizu radova bavio novcem ovih dvaju polisa, a dao je i prvu analizu cirkuliranja novca Apolonije i Dirahija u Bosni i Hercegovini naglasivši već tada da su novci ovih polisa konstatovani i u Hrvatskoj, Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji (Transilvaniji).⁵ S tim u vezi, analizom položaja naseobina u željeznom dobu kao i analizom pronađenih novaca navedeni istraživač u nekoliko navrata iznosi i cestovnu kartu te označava putne pravce kojim su ti novci cirkulisali od Jadranskog mora ka unutrašnjosti Balkana.⁶

K. Patsch donosi također i neke zanimljive etnološke podatke, poput toga da se zlatni i srebrni novac u XIX i početkom XX st. nosio i kao nakit istaknuvši pri tome da to predstavlja problem pri sistematizaciji brojnog stanja apolonijskih i dirahijskih novaca na tlu BiH.⁷ Tokom XX st. u izučavanju ove problematike istakao se i G. Kraljević. Navedeni autor je sistematski objavljivao radove iz oblasti numizmatike po regijama, većim i manjim pojedinačnim nalazištima, pružajući na taj način bolji uvid u izučavanje antičke historije i privrede naših krajeva u predrimskom i rimskom periodu.⁸

Ipak, sve do 2010. god. nije bilo sintetskog djela koje bi obuhvatilo sve predrimske novce – kako iz ostava tako i pojedinačne primjerke – do tada konstatovane na području BiH. U radu *Novac na tlu Bosne i Hercegovine do uspostave rimske vlasti* M. Pandža je kataloški i sintetski obradila, između ostalih, i novce Apolonije i Dirahija. U navedenom radu, koji je postao polazište za dalja izučavanja predrimskih novaca, autorica je izvršila analizu i stavila u širi arheološki i historijski kontekst njihovu pojavu na tlu BiH. Na kraju M. Pandža ističe da broj novaca koji je obrađen “postaje beznačajan ako se uzmu u obzir svi neobjavljeni nalazi kao i novac koji još uvijek leži netaknut u tlu”.⁹

Vodeći se ovom opaskom, javila se potreba da se objavi i kovanica koju posjeduje Zavičajni muzej – Visoko. U fundusu Zavičajnog muzeja u Visokom prisutno je osam zbirki, među kojima je i Numizmatička. Ova zbirka predstavlja izuzetno bogatu kolekciju novaca koji pripadaju raznim periodima i raznim državnim tvorevinama koje su

⁵ Patsch 1896: 416.

⁶ Patsch 1902: 399–403.

⁷ Patsch 1894: 168.

⁸ Paškvalin 1989: 2.

⁹ Pandža 2010: 240.

ih emitirale. Mada, kada je antika u pitanju, dominira rimski novac, prilikom analize izdvojena je i jedna kovanica sa natpisom na grčkom alfabetu.¹⁰ Riječ je o srebrenoj kovanici nepravilnog kružnog oblika – drahmi Dirahija.¹¹ Nažalost, mjesto i okolnosti pronalaska ove kovanice nisu poznati, pa će neka pitanja koja se nameću morati ostati neodgovorena. Kovanica je dobro očuvana te su avers i revers čitljivi.

Sl. 1. Avers i revers dirahijske kovanice iz Zavičajnog muzeja – Visoko
(Foto: Samra Terzić)

Av: Krava koja doji tele, okrenuta nadesno. Iznad: ΣΙΛΑΝΟ[Σ].

Rv: ΔΥΡ. ΑΡΙ[ΣΤΗΝΟΣ] oko dvostruko profiliranog četverokuta s floralnim ili zvjezdastim motivom. Okolo je nepotpuna linearna kružnica.

2,75 g, 17 mm.

Mada je na području Bosne i Hercegovine konstatovano dosta novaca iz ove kolonije, prisutna je još jedna kovanica s identičnim parom imena magistrata kao na ovoj. To je drahma pronađena u Stocu.¹² Imena magistrata su od naročite važnosti i za dataciju kovanica.

¹⁰ Kovanica je registrovana u Numizmatičkoj zbirci Zavičajnog muzeja – Visoko pod inventarnim brojem 138/1.

¹¹ "Ove kovanice su konvencionalno nazvane drahmama mada njihovo antičko ime nije poznato" (Ujes-Morgan 2012: 368).

¹² Patsch 1902: 401.

Kovanica iz Stoca datirana je ranije u period između 229. i 80. pr. Kr.¹³ Dosta preciznije hronologije su ponudili G. Petrányi, s jedne, i O. Picard u saradnji sa S. Gjongecajem, s druge strane. Ne uzimajući u obzir sitne razlike, njihove ponuđene hronologije imaju mnoge zajedničke tačke. Spomenuti stručnjaci podijelili su emitiranje kovanica Apolonije i Dirahija u tri faze.¹⁴

Tab. 1. Posljednjih deset dirahijskih emisija prema G. Petrányi
(Preuzeto iz Ujes-Morgan 2012: 371–372, Tab. 3)

Ime na reversu (u genitivu)	Ime na aversu	Redni broj (prema Ceka 1972)	Redni broj u nizu
ΦΙΛΛΙΑ	ΞΕΝΩΝ	361	-10
ΑΓΑΘΙΩΝΟΣ	ΞΕΝΩΝ, ΜΕΝΙΣΚΟΣ	353 316	-9
ΑΡΧΙΠΠΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	318	-8
ΦΙΛΩΤΑ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	331	-7
ΚΑΛΛΩΝΟΣ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	322	-6
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	320	-5
ΛΥΚΙΣΚΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	325	-4
ΜΕΝΙΣΚΟΥ	ΦΙΛΩΝ	438	-3
ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ	ΦΙΛΩΝ, ΣΙΛΑΝΟΣ	433, 376	-2
ΦΙΛΩΝΟΣ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	330	-1

Na osnovu gore prikazane hronologije koju je ponudio G. Petrányi može se vidjeti da emisije novaca s imenima magistrata Silanos i Aristen spadaju u posljednjih deset emisija dirahijskog novca. Te posljednje emisije se stavljaju u hronološki okvir 80–40. god. pr. n. e. pa

¹³ Pandža 2010: 87; Patsch 1902: 401.

¹⁴ “Prva faza je trajala od 280-ih ili 250-ih do oko 168. p. n. e. Treba spomenuti da su ova dva grada (op. a. Apolonija i Dirahij) bili od 228. p. n. e. pod rimskim protektoratom na istočnoj jonskoj i jadranskoj obali te da su služili kao rimske mornaričke baze i centri za dalja rimska osvajanja u unutrašnjosti Balkana. Srednja faza je trajala od oko 168. do 80-ih ili 70-ih p. n. e., odnosno od poraza Makedonskog kraljevstva do Mitridatskih ratova. Treća, tj. posljednja faza, od oko 80-ih ili 70-ih do 40-ih p. n. e. Ovu fazu karakterizira velika emisija novca, koja je dosegla svoj maksimum od kasnih 60-ih, 50-ih do ranih 40-ih, u periodu Rimskih građanskih ratova” (Ujes-Morgan 2012: 369–370).

se, prema tome, i dirahijska kovanica iz Zavičajnog muzeja – Visoko može datirati u ovaj vremenski raspon.¹⁵

Apolonijska kovanica, s druge strane, nudi više prostora za analizu s obzirom na to da joj je poznato mjesto pronalaska. Slučajno ju je pronašao Mak Sirčo u martu 2020. godine.¹⁶ Kovanica je pronađena na Starom gradu Visoki, tačnije na kraju prve serpentine uz stazu koja vodi do vrha Staroga grada, odnosno u pošumljenom dijelu uz motorističku *enduro* stazu, koja je erodirana od oborinskih padavina.¹⁷

Kao i dirahijska, i apolonijska drahma je nepravilnog kružnog oblika i neujednačene debljine (1–2 mm).¹⁸ Valja istaći to da je kovanica dobro očuvana pa su joj avers i revers dobro čitljivi.

Av: Krava koja doji tele, okrenuta nalijevo. Iznad: AP[IΣTΩN]. Okolo: vijenac od astragala.

Rv: ΑΠΟΛ. ΑΙ – ΝΕ – Α. oko dvostruko profiliranog četverokuta konkavnih stranica, sa dvostrukim floralnim ili zvjezdastim motivom. Okolo je nepotpuna linearna kružnica.

3 g, 16–16,5 mm.

Sl. 2. Avers i revers apolonijske kovanice
(Foto: Adnan Koljenović)

¹⁵ Neophodno je spomenuti da je G. Petrany ponudio i ažuriranu hronologiju emisija dirahijskog novca prema kojoj se posljednja faza datira u period 59–48. pr. n. e. (<https://asklapiadas.ancients.info/05dDyrIssues.html>, podatak preuzet 22. 09. 2020. u 13:48).

¹⁶ Kovanica je u vlasništvu porodice Sirčo.

¹⁷ Efendira-Čehić 2020: 1.

¹⁸ Ibidem 1.

U Bosni i Hercegovini su konstatovane još tri kovanice identičnog tipa: u Gacku, u Blatu kod Mostara i u Konjicu.¹⁹

Kako je već navedeno, otisnuta imena su od iznimnog značaja za apsolutnu dataciju kovanice. Na osnovu analize koju su ponudili O. Picard i S. Gjongecaj kovanice s otisnutim imenima magistrata ΑΡΙΣΤΩΝ/ΑΙΝΕΑΣ spadaju u posljednju seriju emisije apolonijskog novca, koja se datira u period 80/70–48. pr. n. e.²⁰

Tab. 2. Posljednjih devet apolonijskih emisija prema Picardu i Gjongecaju, datiranih između 80/70 i 48. pr. n. e. (Preuzeto iz Ujes-Morgan 2012: 370, Tab. 1)

Ime na aversu	Ime na reversu	Redni broj (prema Ceka 1972)	Redni broj u nizu
ΑΡΙΣΤΗΝ/ ΑΡΙΣΤΩΝ	ΑΙΝΕΑΣ, ΑΡΧΙΒΙΟΣ, ΕΠΙΚΑΔΟΣ, ΛΥΣΗΝ, ΜΝΑΣΙΑΣ, ΦΙΛΟΔΑΜΟΣ, ΨΥΛΛΟΣ	21–22, 24–29	66
ΤΙΜΗΝ	ΔΑΜΟΦΩΝ	115	67
ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑΣ	ΦΙΛΙΣΤΙΩΝ	31	68
ΑΓΙΑΣ	ΑΙΝΕΑΣ, ΕΠΙΚΑΔΟΣ, ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	1–3	69
ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ	ΑΝΔΡΙΣΚΟΣ, ΑΡΙΣΤΩΝ	83	70
ΞΕΝΟΚΛΗΣ	ΧΑΙΡΗΝ	91	71
ΣΙΜΙΑΣ	ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	98	72
ΝΙΚΗΝ	ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	88	73
ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ	ΝΙΚΩΝ, ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	103–104	74

Ova kovanica baca sada potpuno novo svjetlo i na lokalitet na kojem je pronađen. Od ranije je poznato da je Stari grad Visoki višeslojan lokalitet, pa se s pravom pretpostavljalo da su ljudske aktivnosti na tom nalazištu započele još u periodu prahistorije.²¹ To je i potvrđeno

¹⁹ Patsch 1894: 169; Pitner 1904: 239; Patsch 1902: 400.

²⁰ Picard – Gjongecaj 2000: 156.

²¹ "Lokaliteti sa nazivom *grad* na visočkom području odnose se na srednjovjekovne gradove; ipak, vrijedi zabilježiti da je *Visoki* prvobitno bio utvrđeno praistorijsko naselje. Njegovu veličinu i izgled nemoguće je rekonstruisati jer je područje praistorijskog naselja bilo izloženo brojnim gradnjama u toku srednjeg vijeka. S obzirom na veliku količinu praistorijske keramike, pa i kućnog lijepa, koji se mogu naći svuda

arheološkim istraživanjima 2008. god. kada su konstatovani eneolitski i brončanodobni slojevi.²² Nije se naišlo na slojeve iz željeznog doba tokom arheoloških iskopavanja, premda materijal razasut ispod Staroga grada, kao i sukcesivni pojedinačni pronalasci željeznodobnog materijala ukazuju na postojanje i željeznodobne gradine na brdu Visočica.²³

Uzevši u obzir do sada pronađene apolonijske kovanice po cijeloj Bosni i Hercegovini, prethodno navedeni znanstvenici nudili su potencijalne trase puteva kojima su ovi novci dospijevali u ove krajeve. Apolonijske kovanice su ponajviše konstatovane u Hercegovini,²⁴ što je i sasvim razumljivo s obzirom na blizinu Narone, glavno ishodište predrimske trgovine sa grčkim i italjskim pomorskim gradovima.²⁵

Na osnovu konstatovanih pronalazaka raniji su istraživači iznijeli i cestovnu kartu prema kojoj je polazište trgovačke ceste bila Narona. Cesta je nadalje vodila prema Mostaru i, preko Ivan-Sedla, ka Sarajevu. U Sarajevu dolazi do račvanja puta: jedan krak vodi na Pale i dalje na Pljevlja, a drugi niz rijeku Bosnu, prema Fojnici i Varešu.²⁶

Ne odbacujući mogućnost da je apolonijska drahma na Stari grad Visoki stigla sa juga, ovdje je neophodno spomenuti i veliku mogućnost dolaska ove kovanice zapravo sa sjevera. Prije svega, na teritoriji Skordiska konstatovano je tridesetak ostava koje sadrže drahme posljednje emisije.²⁷ S druge strane, sredinom 2. st. pr. n. e. dolazi do značajnih promjena materijalne kulture srednjobosanske grupe željeznog doba. Te promjene se ogledaju u intenzivnom prisustvu keltskog materijala, a naročito keramike na naseljima srednjobosanske kulturne grupe.²⁸ Imajući u vidu prethodno navedeno, kao i činjenicu da su apolonijske kovanice pronađene i u Zenici i Tešnju,²⁹ postoji velika

po padinama, izgleda da je u pitanju dosta dugotrajno praistorijsko naselje, koje je moglo biti osnovano u bronzano, a trajalo je svakako i u željeznom dobu" (Čović 1984: 30).

²² Fekeža 2008: 10–15.

²³ Ovdje je potrebno spomenuti brončanu iglu sa glavom u obliku posude i koštani iglenik ukrašen urezanim duplim kružićima (inv. br. 2340/1-2), koji se na osnovu tipološke analize mogu smjestiti u fazu IVb glasinačke kulture, odnosno u period 725–625. god. pr. n. e. (Čović 1987: 590–602).

²⁴ Vidi tabelu koju je izradila M. Pandža (2010: 211).

²⁵ Pandža 2010: 210.

²⁶ Patch 1902: 401; Pandža 2010: 212.

²⁷ Ujes-Morgan 2012: 373.

²⁸ Perić 2001–2003: 355–361.

²⁹ Pandža 2010: 211.

vjerovatnost da su drahme zapravo dospjele iz Posavine i Podunavlja dolinom rijeke Bosne.

Zaključna razmatranja

Na osnovu raspoloživih podataka u radu su date osnovne informacije o dirahijskoj kovanici. Nažalost, mjesto i vrijeme pronalaska kovanice su nepoznati, pa je mogućnost za dalju analizu ove kovanice uskraćena. Nije moguće ovu kovanicu staviti u širi arheološki i historijski kontekst predrimске Bosne i Hercegovine te je smjestiti u već trasi-rani put koji je utvrdila M. Pandža s obzirom na to da je kovanica kao poklon stigla u Zavičajni muzej – Visoko pa, prema tome, nije sasvim sigurno ni da je pronađena u Bosni i Hercegovini.

Značaj pronalaska apolonijske drahme je višestruk. Mjesto pronalaska kovanice upućuje na postojanje željeznodobne zajednice koja je svoje naselje izgradila na vrhu brda Visočica. Valja napomenuti to da je desidijatski etnos nekoliko decenija nakon rimskog osvajanja podigao veliki ustanak protiv Rimljana, a s obzirom na to da je žarište tog ustanka bila upravo srednja Bosna, s pravom se može pretpostaviti da su i zajednice u visočkoj dolini bile važan faktor tog događaja. Upravo se arheološkim istraživanjima može ovakva tvrdnja dokazati ili osporiti, pa je neophodno istaći potrebu da se izvrše i dalja arheološka iskopavanja na Starom gradu kako bi se ustanovili željeznodobni slojevi. Tim istraživanjima bi se zasigurno detaljnije rasvijetlio život zajednice koja je obitavala u tom naselju, njihove prilike i privredni odnosi s okolnim zajednicama, ali i Grcima i Rimljanima na Jadranu te keltskim plemenima na sjeveru. Donekle bi se mogao dati i odgovor kakvu ulogu je ta zajednica imala u godinama koje su uslijedile i u velikim historijskim događajima koji su se odvijali na području centralne Bosne u prvim godinama nove ere.

Bibliografija

Izvori

Efendira-Čehić, H., *Stari srebrni novčić donešen u muzej na evidentiranje, obradu i fotografisanje*, Evidentiranje predmeta od kulturnohistorijskog značaja na području grada Visokog, neobjavljeno, 2020.

Fekeža, L., *Stari grad Visoki – Izvještaj o arheološkim istraživanjima izvedenim od 30. 06. do 30. 08. 2008. godine*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, neobjavljeno, 2008.

Literatura

Čović, B. (1984): “Bakreno, bronzano i željezno doba”, u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 29–49.

Čović, B. (1987): “Glasinačka kultura”, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja V*, 575–644.

Pandža, M. (2010): *Novac na tlu Bosne i Hercegovine do uspostave rimske vlasti*, Magistarski rad u rukopisu, Sarajevo.

Patsch, K. (1894): “Grčki novci bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 1, Sarajevo, 167–187.

Patsch, K. (1896): “Novci iz Apollonije i Dyrrhachija”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 415–417.

Patsch, K. (1902): “Nahogjaji novaca”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 391–438.

Paškvalin, V. (1989): “In memoriam Gojko Kraljević”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, 42/43, Sarajevo, 1–3.

Perić, S. (2001–2003): “Hronologija, mehanizam prodora i kulturno-stratigrafski položaj keltske keramike u okviru srednjobosanske kulture”, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 3–4, Pale, 355–370.

Picard, O. – Gjongecaj, S. (2000): “Le monnayage d’Apollonia à la vache allaitant”, *Revue numismatique*, 155, Paris, 137–160.

Pitner, K. (1904): Apollonia i Dyrrachium – novci iz moje zbirke, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 237–243.

Ujes-Morgan, D. (2012): “1st Century BC Drachms of Apollonia and Dyrrhachium in the Territory of the Scordisci. A Prologue to the Roman

Conquest of the Balkans”, In: *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ Studia in honorem Iliæ Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Tirnovi, 367–387.

Veb-izvori

<https://asklapiadas.ancients.info/05dDyrIssues.html>

Summary

Drachms of Dyrrhachium and Appolonia from the area of Visoko

The paper presents two drachms minted in the 1st century B.C. by the Greek colonies of Dyrrhachium and Apollonia. The drachm of Dyrrhachium of unknown provenience (Inventory No. 138/1) has long been in the Numismatic collection of the Regional Museum in Visoko. It can be traced back to the last phase of issuance of this type of drachms in Dyrrhachium, dated ca. 80–40 B.C.

Obverse/ a cow with suckling calf, standing r., above: ΣΙΛΑΝΟ[Σ].

Reverse/ ΔΥΡ. ΑΠΙ[ΣΤΗΝΟΣ] around a double square with double floral or stellate pattern. All within an incomplete linear circle.

2,75 g, 17 mm.

The drachm of Apollonia was discovered in March 2020 in the area of the Old town of Visoki by Mak Sirčo and remains in his possession. The coin is well preserved and datable to the last phase of issuance of such drachms in Apollonia, ca. 80/70–48 B.C.

Obverse/ Cow suckling her calf, standing l., above: ΑΡ[ΙΣΤΩΝ]. All within an astragal circle.

Reverse/ ΑΠΟΛ. ΑΙ – ΝΕ – Α. around a double profiled square with concave sides, with double floral or stellate pattern. All within an incomplete linear circle.

3 g, 16–16,5 mm.

The discovery of the coin in the area of the Old town of Visoki is of great importance because this kind of finding refers to the fact that this area was inhabited in the Iron Age by the population which, directly or indirectly, had contacts with the neighbouring tribes as well as the Greeks and Romans living along the Adriatic coast.

These two coins make reference to ancient trade routes in Bosnia and Herzegovina. The departure point of one of these routes was Naron. The route further led to Mostar and, via Ivan Sedlo, to Sarajevo. In Sarajevo, the road was divided into two branches. The first one led to Pale and further to Pljevlja and the second one to Fojnica and Vareš. However, it is important to mention that both drachms could have come to central Bosnia from the north, actually from the areas of Danube and Sava valleys inhabited by Celtic tribes, where multiple coin hoards and single coin findings of these coins have been identified.